

“YAŞAM HAKKI” “FELSEFESEL AÇIDAN PRATIĞE DOĞRU”*

Prof. Bahri SAVCI

I. “Yaşam Hakkı”nın Alanı :

“Yaşam Hakkı” bir temel (fundamental) özgürlüktür, haktır. Buradaki fundamental sözcüğünü “birincil” anlamında kullanıyorum. “Yaşam Hakkı” “Birincil Hak”tır demek istiyorum.

Gerçekten de önce “yaşam” vardır. Önce, insansal varlığın (être humain’in) kendisi vardır : onun bu yeryüzü yuvarlağında (globe’da) fiziksel olarak var oluşu (naissance’ı) ve bir fiziksel varlık olarak kendini idame edişi (semaintenir) vardır. İnsansal varlık olarak yer yüzüne gelmek ve orada, kendini idame etmek (se maintenir) “yaşam”dır, ilk özgürlüktür; hiç kimsenin, başka her hangi bir varlığın önliyiyeceği, engel olamayacağı, sınırlayamayacağı bir özgürlüktür bu.

Bu yeryüzü yuvarlağında, bir insansal varlık olarak var olmak, ilk özgürlüğü oluşturur. Bu ilk özgürlüğün somutlaşması da, ilk hakkı, temeldeki ilk hakkı oluşturur. Ve buna biz “yaşam hakkı” deriz.

Bir başka deyimle; evren vardır. Yeryüzü yuvarlağı vardır. —Buna isterseniz doğa diyebilirsiniz— İnsansal varlık vardır. Yani, ilk olgu olarak bir “evren-doğa-insan” üçlüsü vardır. Bunların üçünü birden bir tek sözcük deyimler. Bu üçlüyü bir tek sözcük ile, mükemmel olarak anlatabiliriz : ÖZGÜRLÜK... Ve ilk olarak, özgürlüğün var oluşu vardır.

Bu özgürlük; evrenin ve doğanın, kendi iç yarasından başkasına tâbi olmamaktır. Yani kendi doğal (söz buna Tanrısal da diyebilirsiniz) yarasından başka bir dış etkene, bir dış etkiye, bir dış güce bağlı olmamaktır, özgürlük.

* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Felsefe ve Sosyal Bilimler Bölümü Kollokyomuna Sunulan rapor : 9-13 Haziran 1980.

İnsana gelince, bu özgürlük, insanın, doğa ve evren bütünü içinde kendi iç güdüsünden başkası ile bağlı olmamasıdır. Ama, insan, hemen toplumsallaşmıştır. Öyle ise onun için söz konusu olan özgürlük, toplumsallaşma süreci içinde saf us'un gerçekleşmesidir, insanın bu saf us'dan başkasına bağlı kalmamasıdır.

Özgürlük evren-doğa-insan üçlüsü için budur. Yani özgürlük evren-doğa-insan üçlüsünün, kendilerine özgü, kendilerine ait olan yasalardan başkasına bağlı olmamalarıdır. Burada, özgürlüğü, insan için vurgulamak gerekirse, şunu söyleyebiliriz. Özgürlük, saf us'tur, onun gerçekleşmesidir.

Fakat, buraya kadar söylediklerimiz, daha çok, kuramsal bir anlayıştan ibarettir. Bu yeryüzünün, özgürlüğü, somut olarak öğrenmemiz, bilmemiz gerekir. Özgürlüğü somutlaştırınca, ondan ne çıkacağını, ne doğacağını bilmemiz, görmemiz gerekir.

Özgürlük - doğa içinde içgüdüden, toplum içinde de saf us'tan ibaret olan o cevher yeryüzünde somutlaşınca, bundan "haklar" doğar.

Bir başka deyimle; özgürlük somutlaşınca, o bir takım "olanak"lara, bir takım "ayrıcalık"lara dönüşür. Özgürlük, somutlaşınca, ondan insanlar için bir takım olanaklar, bir takım serbestlikler, bir takım yapma ya da yapmama yetenekleri doğar ki, bunlara "haklar", "İNSAN HAKLARI" deriz.

Madem ki, önce, insansal varlık vardı; önce evren ve doğa ile bütünleşmiş ve aynı zamanda hemen toplumsallaşmaya başlamış olan insan, insanın kendisi vardı; onun özgürlüğü vardı; ve özgürlük te, hemen somutlaşarak "haklar" doğururdu; öyle ise "ilk hak" nedir? diye sorabiliriz. Bunun yanıtı çok açıktır : Yaşam Hakkı.

Ve yaşam hakkı da evren-doğa-insan üçlüsüne ait ÖZGÜRLÜK'ten doğan; insan olarak "var olmak", insan onuruna layık olarak "kendini idame etmek", boyuna gelişen insan onuru kavramına paralel olarak, "var oluşu geliştirmek" olanağı, serbestliği, yeteneği, ayrıcalığıdır.

II. Yaşam Hakkının Önemi :

Şimdi artık "insan"ın somut varlığına dönebiliriz.

İnsan, bir "birey"dir ve onun bir kişiliği vardır. Kişilik, hukuksal bir kavramdır : hak sahibi olmayı deyimler; sahip olduğu hakları kullanarak, insansal bir işlevi yerine getirmeyi anlatır.

İnsansal işlev, "gelişmek"tir : insanın gelişme olanaklarından yararlanarak, kendisini geliştirmesidir.

İnsanın klasik üç yönü, ve bir de çağdaş bir boyutu vardır. İnsan, önce biyolojik bir varlıktır, onun biyolojik bir yönü vardır. İnsansal işlevi, insanın biyolojik olarak gelişmesidir. Sonra, insan, entellektüel bir varlıktır, onun böyle bir yönü vardır. İnsansal işlevi gereği, onun bu yönde de gelişmesi gerekir. Daha sonra, insan moral bir varlıktır (fizik ötesine ait inançları olan bir varlık demektir bu.) İnsansal işlevi gereği, bu yönde de gelişmesi gerekir. Bir tek tümce ile insan, üç yönlü bir varlıktır. Onun işlevi, her üç yönde, birlikte —aynı zamanda— ve eşit ölçülerde, dozlarda daha doğrusu eşit önemlerde ağırlıklarda gelişmektir. O ilk özgürlükten, evren ve doğa ile birlikte sahip olduğu o temel (fundamental) özgürlükten -doğan hakları kullanarak gelişmek, kendini geliştirmek, insanın işlevidir.

Fakat bu işlev, zor bir işlevdir. İnsanın üç yönde gelişmesi ve kendini geliştirmesi o kadar kolay değildir. Çünkü, insan, aynı zamanda toplumsallaşmıştır : Bu, insanın, bir toplum oluşturması; orada, bir takım değerler demeti oluşturması; kendi bireysel durumunu, tavrını da, bu toplum değerlerine uydurmasıdır.

İşte, insan böylece toplumu ile bütünleşirken, bir yandan da, ona yabancılaşmaya başlar, çünkü toplumun egemen zümreleri o ilk özgürlüğün somutlaşmasını verecek olan olanakları, serbestlikleri, ayrıcalıkları, insandan alırlar. Daha doğrusu ona, bunları hiç tanımazlar. Böylece insan, haklarını ve de onların ilki olan yaşam hakkını bile kullanamaz, geliştiremez duruma düşer. Çünkü, kendi yarattığı toplum içinde ekonomik ve sosyal yoksulluğa, yoksunluğa, zayıflığa düşmüştür.

İşte, burada, insanın kazanmış olduğu o çağdaş boyut işe karışır : bütün ekonomik ve sosyal yoksulluk ve zayıflıkların, bizzat toplum tarafından giderilmesini toplumdaki istemek hakkı doğar; ve bu "hak" da, topluma, filhakika insanın ekonomik ve sosyal zayıflıklarını giderme zorununu yükler.

Böylece de insansal işlev, bu ekonomik ve sosyal zayıflıkların da toplumda giderilmesi ile doğan elverişli bir ortamda, insanın, bu yönlerden gelişmesini de deyimler. Böylece, insan, asıl şimdidir ki; ekonomik ve sosyal açıdan da "var olmak" olanağına kavuşur. Ekonomik ve sosyal açıdan da "insan onuruna layık olarak, kendini idame etmek" şnsına erişir. Yani, yaşam hakkı, bütün yönleri ve boyutu ile gerçekleşme yoluna girmiş olur.

İşte, yaşam hakkının önemi burada belirir : yaşam hakkının, topluma, onun siyasal örgütlenmesi olan devlete ağır, ciddi bir işlev tanınması, hattâ bir işlev yüklemesi. Böylece devlet, bir yandan, "yaşam hakkının bozulmaması" için gerekli hukuksal örgütlenmesini tamamlar; öte yandan, da, yaşam hakkının tam olarak gerçekleşmesi için, toplumda var olan ekonomik, sosyal tüm zayıflıkları giderek, insanı, gerçekten "yaşar kılmak" önlemlerini alır. Yaşam hakkı öyle önemlidir ki, devlete, böyle çift bir yük yükler. Yinelemek gerekirse : yaşam, dir ki, devlete, böyle çift bir yük yükler. Yinelemek gerekirse : yaşam insanın yaşam hakkı, insanın yaşaması olgusu, o denli (o derece) önemlidir ki; devlete bir çift yüzlü işlev yükler : Bu işlev yaşamın bozulmaması için bir güvence örgütlenmesi kurmak; yaşamın gerçekleşmesi için ona elverişli bir ekonomik-sosyal düzen önlemleri de almak, ve bu önlemlerle, yaşamı bizzat devlet olarak sağlamak işlevidir.

III. Böyle Bir Anlamın Çıkış Noktası ve Böyle Bir Önemin Kaynağı :

Neden yaşam hakkı böyle bir anlam kazanmıştır? Nasıl persone humaine olarak dünyaya gelme, öylece kendini idame etme, öylece insan onuruna layık bir düzeyde gelişme olanağı, yeteneği, ayrıcalığı halinde bir anlam kazanmıştır? Nereden ve nasıl kaynağını almıştır ki, bu kadar önemli olmuştur? Bir yandan, ihlal edilmemesi için devlete "özel bir örgütlenme" zorununu yüklemiştir; öte yandan ekonomik ve sosyal zayıflıkları giderme yükümlülüğünü yüklemiştir?

Yaşam hakkına böyle en üst düzeyde bir anlama verilmesinin çıkış noktası, şimdiye kadar söylediklerimizden anlaşılabilir : yaşam hakkı, "İNSAN"ın kendisinden "İNSAN"ın bizzatı haiz olduğu DEĞER'den" dolayı bir üstün anlam kazanmıştır. Ve bir zamanlar dinsel, şimdi de laik bir felsefeden kaynaklandığı içindir ki, devleti de, iki yönlü bir yükümlülük altına sokmuştur. Bunu, kısaca anlatalım.

Gerçekten, bütün "İnsan Hakları Öğretisi" "İNSAN"dan yola çıkar; bu önemli varlığı geliştirme yükümlülüğünü oluşturur.

Doğa içinde insan, fizik olarak pek mütevazı bir yer doldurmaktadır. Fakat toplumsal olarak düşündüğümüz zaman, sosyete ve onun tek kurucu ögesi olan insan, dev boyutlar kazanır; bu kadar önemli bir varlık olur : Toplum önemlidir. Bu, tartışma dışıdır. Onun komponent ögesi olan İNSAN da önemlidir. Çünkü, o, yalnızca biyolojik olarak değil; entellektüel ve moral olarak ta gelişme istidadı olan bir varlıktır. Bu kaliteleri ile de, insan, doğa ve hatta evren içinde müstesna bir varlıktır.

Böyle zengin, geniş istidatlı varlığı da, o ilk özgürlüğü, ondan çıkan hakları ve o ilk hakkı, yani yaşam hakkını, bütün gerekleri ile tanımak gerekir. Bu adeta, bir "doğa zorunluluğu"dur.

En önemli varlığın ilk hakkı da, bütün gerekleri ile birlikte önemlidir, anlamlıdır: İNSAN, insan onuruna layık olarak var olmalıdır; bu onura koşut olarak gelişmelidir; hem kendisi, buna, bu düzeye çıkmağa çaba göstermek zorundadır, hem de, onun devleti, bu düzeyi sağlamağa yükümlüdür.

Böylece, yaşam hakkına, insana talluk ettiği için derin bir anlam verilmiştir. Yaşam hakkı, hem insanın kendisine, hem devletine yükümler, zorunluluklar yüklediği için önemlidir.

Bir başka deyimle; yaşam hakkı derin anlamlıdır; geniş önlemlidir. Çünkü, şu görüşten çıkar ve kaynaklanır: İnsan, bizzatı bir DEĞER'dir. ONURLU bir değerdir; onuruna layık olarak doğmalıdır, var olmalıdır, gelişmelidir; ve hiç kimse tarafından bu ilk hak, bir ihlâlê uğramamalıdır.

1. Dinlere göre de yaşam hakkı anlamlıdır, önemlidir :

Dinlerin aralarında kimi farklar görülebilir. Ama, dinlerin, insan ve onun yaşam hakkı üzerinde birleştiklerini sanıyorum.

Gerçekten, dinlere göre, insan, Tanrıya bağlıdır. İnsan "Tanrı Kulu"dur. Ama, Tanrının yarattıklarının da en yücesidir, en onurlusudur, en şereflişidir. İnsanın, Tanrı katında itibarı vardır. Tanrı ile bütünleşme istidadı vardır. Bu nedenle, insan bedeni, Tanrısal bir cevherdir. İnsan yapısını, herhangi bir yol ve derecede ihlal, Tanrı yapısında, dolayısı ile Tanrı'ya saldırıdır. Tanrıya ait bir şey ise, ihlal edilemez. İnsan, Tanrının sureti sayılmak gerekir. Bu yüksek itibarı ve niteliği dolayısı ile kimi hakları vardır. Bu, devlete karşı da ileri sürülür. Ve devlet, onu geliştirmekle yükümlü kalır, çünkü, bu devlet yükümlülüğü sayesinde, Tanrının sureti olarak yeryüzüne gelen insan, gene Tanrının istenci ve buyruğu olarak "yaşar" ve "sosyalleşir". Yaşam hakkı, böylece Tanrı imtiyazı olur, ve bu nedenle, devletçe bile dokunulmaz kalır, kalması gerekir.

Ama "Büyük Monarşiler" döneminde yaşam hakkının bu yüce anlamı unutulmuştur. Onun, Tanrısal kaynaktan gelen önemi, kaybolmuştur.

2. Laik felsefeye göre de yaşam hakkı anlamlıdır, önemlidir :

Bu kez, laik bir felsefe “İnsan Hakları Öğretisi”ni ve yaşam hakkını yeniden sahneye çıkarmıştır. Bunun da, türlü evreleri olmuştur.

Önce, biraz dinsel bir yönü olan bir “Doğal Hukuk” öğretisi ortaya çıkmıştır. Bu, şunu söylemiştir : Egemen olan monarkın bir iktidarı vardır. Bu onun Tanrısından ve kılıncından gelir. Fakat gene “Tanrı tarafından tesis edilmiş” (konmuş, getirilmiş) gibi telakki edilen (sayılan) bir Doğal Hukuk vardır ki, egemen monark, bu hukuk ile de bağlıdır. İnsan hakları ve yaşam hakkı işte bu doğal hukuktandır. Hükümdar da onu ihmal edemez.

Fakat, bir sonraki dönemde, içinde dinden gelen çizgiler, motifler bulunan bu anlayış, rasyonel bir hukuka dönmüştür, şunu söylemiştir :

Toplum ve devlet evresinden önce, bir doğal yaşam evresi vardır. İşte, o dönem içinde bir “hukuk” vardı : “Doğal Hukuk”. Bu rasyonel bir hukuk idi. İnsan, ona, bizatihi bir insan olması dolayısı ile, doğal olarak sahip idi.

İnsan, sonradan, bir sosyal pakt ile, bu toplumu kurmuştur; doğal haklarından kimisini, bu pakt ile topluma bırakmıştır. Ama, geri kalanlarını, kurduğu toplum içinde de sürdürür. “Yaşam hakkı” insanın toplum içinde de sürdürdüğü bu rasyonel hukukun başında bulunan bir haktır. Hükümdarın koyduğu müsbet mevzuatından önce vardır. Şimdi de devam eder. Hattâ hükümetler, onu —yaşam olgusunu güvenlik içinde— devam ettirmek ve bu devamı garanti etmek için kurulmuşlardır.

Bu noktada da kalmamıştır. İnsan hakları ve yaşam hakkı konusundaki laik felsefe, şu açık-seçik duruma gelmiştir : Doğa ve onun içinde bir toplum vardır. Bu toplum içinde, biricik, reel, özgür, sorumlu varlık insandır, ancak insandır. Toplum içinde en merkezi, en temel, en önemli yeri de, bu insan işgal eder. Toplum, insan ekseninde kuruludur. Ve toplumun amacı, onun hukukunun amacı, toplumdaki en merkezi, en esaslı yeri işgal eden bu İNSAN’ı gözetmektir. İnsanın, kimi gereksinimleri, özlemleri vardır. Kimi istekleri vardır. Kişi, bu gereksinmelerini, özlemlerini, isteklerini ileri sürmek, onları gerçekleştirmek ister.

İşte, insanın özgürlükleri ve onların somutlaşmaları olan hakları : bu gereksinmeler ve özlemler, bu savlar ve istekler etrafında olmak üzere, insanın bilincinden sızarak meydana gelen olanaklar, ser-

bestlikler, yetenekler, imtiyazlardır. Bu olanaklara, imtiyazlara, serbestliklere sahip olması —yani özgürlüklere ve haklara sahip olması— onun toplumda böyle tek reel, sorumlu bir varlık olmasından gelir; onun toplumda, merkezi yeri işgal etmesinden gelir. Topluma ve hukuka da, bunları gözetmek işlevi düşer.

İnsanın ne kadar anlamlı ve önemli bir yer işgal etmesinden gelen haklarının başındaki yaşam hakkı da, doğal olarak, daha doğrusu mantıksal olarak, en anlamlı ve önemli bir haktır.

Daha sonra, “Sosyal Hukuk” dönemi gelmiştir. O da bu önemi yinelemiştir. Hattâ yaşam hakkı konusunda, devlete, bir yaşatmacılık görevi yüklenmiştir.

Gene Batılı laik felsefe içinde yer alan Marxist doktrin de, insan haklarını en geniş boyutu ile benimsemiştir.

3. Öyle ise, yaşam hakkı korunmalıdır :

Görülüyor ki, o ilk özgürlüğün ilk somutlaşması olan yaşam hakkı, en anlamlı ve en önemli bir hak oluş düzeyini kazanmış oluyor. Öyle ise, yaşam hakkı, gerçekten korunmalıdır. Ayrıca, tüm boyutları ile de geliştirilmelidir.

Korunmayan bir yaşam hakkı, geliştirilmeyen bir yaşam hakkı, bütün anlamını ve önemini yitirir.

Evren-doğa-toplum-birey arasında bir diyalektik vardır. Gelişmeyi, bu diyalektik sağlar. Gelişmenin sürmesi için, bu diyalektiğin işlenmesi gereklidir. Onun için de, “Birey”in sürmesi, kendini idame etmesi gerekir. Yaşam hakkının gereğince korunamaması, diyalektiğin öğelerinden birinin yok olmasıdır. Bunun sonucu olarak da, diyalektik öğelerinden yoksun bir denklem anlamsızlığa dönüşür, ve “gelişim” denen süreç bozulur.

Onun için, yaşamın korunması, bizzat kendisi kadar önemlidir. Korunması düzenlenmiş bir yaşam hakkı, boşluğa, ya da su üzerine resim çizmeğe eşit bir anlamsızlıktır.

4. Korunmanın boyutları :

Bununla beraber, “koruma” karmaşık bir iştir. Kolay değildir. Her zaman etkin sonuç vermez. Hattâ, yaşam hakkını, bizzat topluma kar-

şı (onun siyasal örgütü olan devlete karşı) korumak söz konusu olunca —ki olur— yaşam hakkı, bir çıkmaza girmiş olur.

Yaşam hakkının korunması; hemen, toplum düzenini ve onun siyasal deyimini olan devlet düzenini us'a getirir: Devlet, öyle düzenlenmelidir ki, onun içinde, yaşam dokunulmaz kalmalıdır.

Devletin, yaşamı, dokunulmaz kılacak yolda örgütlenmesi "devletin yaşatmacılık ödevini ve görevini" oluşturur.

"Yaşatmacılık ödevi" devletin "birey"i yaşatması zorununu deyinler. "Yaşatmacılık görevi" de, devletin, yani bireyi yaşatmada, yaşatma konusunda sahip olduğu işlevdir.

Bu anlamda devletin ödev ve görevini irdelediğimiz zaman, devletin şu yükümlülükler altında olduğunu görürüz.

a. Devlet, önce bireyin, dünyaya "yaşar" durumda gelmesini; "yaşama istidadı" ile birlikte gelmesini sağlamak yükümlülüğü vardır. Birey, hem bedensel, hem ruhsal bütünlük içinde ve "yaşar" ve "yaşayacak" durumda doğmalıdır.

b. Ondan sonra da, devletin, bireyi, her yönden gelecek tehditlerden koruyacak yolda örgütlenmesi yükümlülüğü vardır. Devlet, öyle bir toplumsal örgütlenmeye kavuşmalıdır ki, onun içinde bireyin bedensel ve toplumsal bütünlüğü, tümünden ya da bir bölümü ile (yani kısmen) bozulmamalıdır.

Beden bütünlüğü, bir kaç yönden gelecek tehditler karşısındadır.

İlk tehdit, bireyin kendisinden gelir: Bu intihardır, ya da ruhsal bir bozukluğa uğrayacak yolda bireyin, kendisi için depresyonlar yaratmasıdır. İkinci tehdit, bir başka bireyden (ya da gruptan) gelir. Bu, o kişinin bedensel yapısını tümünden, ya da kısmen bozucu bir dış saldırıdır. Ya da bir başkasının, o kişi üzerinde onun ruhsal bütünlüğünü bozacak bir depresyon yaratmasıdır. Üçüncü tehdit, bizzat devletten gelir. Devlet, düzeni korumak için, adaleti sağlamak için, ibret vermek için bireyin yaşamına müdahale eder; onu hapis etmek suretiyle, bedeni üzerinde bir baskıda bulunmuş olur. (bu baskı bedensel bütünlüğü bozar); ya da onu idam etmek suretiyle, onun bedensel bütünlüğünü tümünden bozar.

İşte burada, devletin yaşatmacılık yükümlülüğü üstün gelmelidir. Bu da, kısaca şu demektir:

Devlet öyle örgütlenmelidir ki; bu örgüt içinde :

i — Önce, birey, dünyaya, yaşar durumda ve yaşarlılık istidadı ile gelmelidir; bütün yaşamı boyunca da, fiziksel, moral, entellektüel yönleri ile gelişebilmelidir; yaşamının “ekonomik ve sosyal boyutunda da, insan onuruna layık bir düzeye çıkmış olabilmelidir.

ii — Sonra da; kendisinin, bir başkasının, en sonunda devletin, kendisinin bedensel bütünlüğüne, fiili yollarla müdahalesi olmamalı; hattâ yasa içine alınmış gibi görünen yolla (idam yolu ile) bile beden yok edilmemelidir. Yani, bedeninin korunması dolayısı ile yaşam hakkı, yasa içi bir uygulama olarak idam yolu ile bile bozulmamalıdır.